

A társadalmi felelősségérzet elefántja a neoklasszikus porcelánboltban

**Thomas R. Piper-Mary C. Gentile-Sharon Daloz Parks:
Taníthatóe az etika? Távlatok, kihívások és válaszok a Harvard Business Schoolon.**

(BKE Gazdaságetikai Központ, 1994., 209 oldal)

Kétség sem fér hozzá, hogy a Harvard Business School a menedzserképzés területén a világ egyik vezető "cége". E nagy hírű iskola vezetőinek minden okuk meglenne arra, hogy nyugodtan üldögéljenek a babérjaikon. Ám úgy látszik, hogy nemcsak tanítják a menedzsmenttudományt, hanem saját gyakorlatukban is hajlandók alkalmazni fogásait. Ezt jelzi a többi között az is, hogy rendszeresen vállalják az innovációval járó kockázatot.

A Harvard Business Schoolon napjainkban zajlik az a nagyszabású vállalkozás, amelytől elindítói végső soron a hallgatók, a közeljövő menedzserei gazdaságetikai elemzőképességének kifejlődését várják. A gazdaságetika (a nyugati szakzsargon szerint *business ethics*) szemléletmódja, a vállalatok társadalmi felelősségének (*social responsibility*) elismerése, amely tágabban a gazdasági tevékenység összes releváns érintettje iránti felelősség elismerését is jelenti (*stakeholder perspective*), látványosan terjed a fejlett országok szakmai közgondolkodásában. Az uralkodó felfogással homlokegyenest ellenkező gondolatok térnyerése azonban sohasem fáklyásmenet. A gazdaságetikát is elérte az újítások sorsa. Mióta az uralkodó paradigma, a klasszikus racionalista közgazdasági iskolák képviselői sok helyütt már nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy kézlegyintéssel intézzék el a gazdaságetika művelőinek akadémikuskodását, a bennfentesek összes helyzeti előnyének kihasználásával vívják ellene pozícióharcukat.

A Harvard Business Schoolon minden jel szerint ebbe a szakaszba jutott a küzdelem. A nagy múltú intézményben periférikus jelenségként, egyegy elkötelezett tanáregyéniség kis létszámú kurzusainak képében régóta jelen volt már a gazdaságetikai gondolkodás csírája. A közelmúltban azonban az iskola egyes nagy tekintélyű vezetőinek köszönhetően olyan összehangolt oktatásfejlesztő munka indult meg, amelynek célja a gazdaságetikai képzés kiemelése megtűrt, de lenézett helyzetéből. Az innovációt az akciókutatás módszereinek mintaszerű alkalmazásával hajtották végre. Körültekintő előkészítő munkával mérték fel az oktatók és a hallgatók körében várható reakciókat, menet közben is rendszeresen vizsgálták a gazdaságetikai képzésfejlesztés sorsának alakulását, és az eredményeknek megfelelően folyamatosan módosították a programot.

A vállalkozás tapasztalatait egy 1993ban megjelent tanulmánykötet foglalja össze. Ennek most a magyar nyelvű változata is megszületett. A kötet törzsét két empirikus felmérésen alapuló tanulmány adja. *Sharon Daloz Parks* munkája az újonnan bevezetett gazdaságetikai képzés fontos érintettjei, az *első éves hallgatók* körében végzett vizsgálat tapasztalatait elemzi. E tanulmány központi problémája s egyáltalán a felmérés elvégzésének legfőbb indítéka az a Harvard Business Schoolon általánosan elterjedt vélekedés volt, hogy a hallgatók életük húszasharmincas éveiben járó, szilárd világgéppel rendelkező fiatal felnőttek, akiknek már túlságosan késő lenne "etikát oktatni". Mintha csak a viccbéli rabbi és az öreg Kohn párbeszédét hallanánk:

"*Jaj, jaj, Kohn, nagyon bűnös életet élsz! Ideje volna megtérni!*
- *Öreg vagyok én már ahhoz!*
- *Jegyezd meg, barátom, hogy a megtéréshez soha nincs késő!*
- *Akkor meg ráérek!"*

Nos, késő vagy nem késő? Milyen hallgatók járnak a Harvard Business Schoolra? Milyen értékekkel felvértezve lépnek be a Harvard kapuin? Alakíthatóe még világgépük?

Parks vizsgálatainak eredménye összességében pozitív. A tanévkezdés heteiben készített interjúiból ugyan az derült ki, hogy az első évfolyam diákjainak gondolkodása általában sokkal kevésbé tekinthető kritikai (tehát tekintélyektől független, az újra nyitott) gondolkodásnak, mint amennyire Parks hipotézisei megfogalmazásakor remélte, a tanév végén megismételt interjúk azonban mégis jelentős pozitív változást regisztráltak az egyetemistáknak a gazdaságetikai megközelítéshez való viszonyában.

"Ami az emberi és környezeti kérdések iránti érzékenységet illeti, valószínűleg az átlag fölé kerültem" - mondta a gazdaságetikai kurzusra visszatekintve egy 26 éves fiú.

"Ez [a kurzus] alighanem tudatosította bennem, hogy vállalatvezetői döntéseim kihatnak... a nagyon-nagyon tág értelemben definiált közösségre." (56. o.)

Egy 27 éves lány úgy fogalmazott, hogy "ma már nem látok mindent »feketének vagy fehérnek«, mint régen, és ez fölöttébb kényelmetlen érzés." (Uo.)

Még az a 25 éves fiú, aki egyébként láthatóan elutasító volt a kezdeményezés alapkoncepciójával szemben, még ő is elismerte, hogy "a különbség az elemzés szintjében rejlik: amikor belegondolsz, kik az érintettek, kinek ártasz leginkább és kiért vagy elsősorban felelős... Nem vagyok biztos benne, hogy ezeket a dolgokat ugyanolyan módszeresen gondoltam végig mielőtt idejöttem, mint most." (57. o.)

Az interjúrészletekből kitetszik, hogy az érintett hallgatók egyöntetű véleménye szerint a gazdaságetikai kurzus *nem egyfajta etikai álláspont elfogadására* ösztönözte őket, hanem a problémák etikai szempontok szerinti módszeres *elemzésére*. Álprobléma volt tehát előzetesen a hallgatóknak az "agymosással" szembeni ellenállására figyelmeztetni, mivel ez a kurzus valójában nem az egyetemisták világvéleményének átalakítását tűzte célul, legalábbis nem közvetlenül. A gazdaságetika oktatói azt akarták elérni, hogy a diákok egyáltalán szembesüljenek a gazdasági döntések mögött meghúzódó etikai problémákkal, lássák be, hogy mindig léteznek etikai szempontból különböző alternatívák, és gondoljanak bele abba, hogy *minden* döntésükkel ilyen alternatívák között választanak. Akkor is, ha úgy döntenek, hogy nem törődnek etikai kérdésekkel, és a szikár gazdasági racionalitás szempontjait követik.

Valószínűleg jogos volt a kurzust vezető tanárok azon várakozása, hogy a hallgatók világvéleménye - ha valamitől egyáltalán - ettől a liberális pedagógiai alapállástól, az önálló elemzés lehetőségének felkínálásától változhat meg hosszabb távon.

A *Tanítható-e az etika?* című kötet másik empirikus alapon álló tanulmánya *Thomas Piper* professzor felmérésének eredményein alapul. (Ezeket az eredményeket *Mary C. Gentile* foglalta össze.) Ő az oktatásfejlesztő vállalkozás érintettjeinek másik fontos csoportját vette célba: az *oktatói kart*. Az első évfolyam számára kötelező tárgyak oktatóival, és néhány más, a programot erőteljesen támogató vagy éppen hevesen ellenző vezető tanárral készített interjúkat. Ezek a beszélgetések igazán éles megvilágításba helyezték azt a problémát, hogy itt nem kevesebbről van szó, mint két tudományos paradigma összeecsapásáról. Erről árulkodtak a megkérdezett oktatóknak a gazdaságetikai oktatás bevezetésével szembeni visszatérő kifogásai.

A Harvard Business School tanárai döntő többségükben a *hagyományos közgazdaságtani iskolák* kedvelt tételein nevelkedtek. Gondolkodásmódjuknak a *racionalitás szubsztantív felfogása* a sarkköve. A *procedurális racionalitás* problémáját - bár ennek színvonalas kifejtéséért *Herbert Simon* már több mint egy évtizede megkapta a Nobeldíjat - általában fel sem vetik. Bezárkóznak a tiszta előfeltevések, a teljes körű információk birtokában alkalmazható egyértelmű döntéstámogató módszerek világába, és ezek hiányát kérik számon a gazdaságetikán mint új diszciplínán. Eközben nem vesznek tudomást az általuk előszeretettel alkalmazott módszerek nyilvánvaló korlátairól.

Az uralkodó és a feltörekvő paradigma közötti küzdelem jellemzője az is, hogy a gazdaságetika

művelését az oktatók zöme már csak azért sem találta vonzónak, mert a hagyományos területekhez képest egyelőre igen kevés és az előmenetel szempontjából alacsony presztízsű publikációs lehetőséget biztosít.

Végül az oktatók körében is gyakori volt az a félreértés, hogy gazdaságetika címén meghatározott erkölcsi álláspontot kellene tanítaniuk a hallgatóknak. Megkönnyebbüléssel fogadták, mikor kiderült, hogy nem erről van szó.

Gentile tanulmányának s a kötetnek egészében fontos tanulsága, hogy tulajdonképpen nagyon is hasznos, ha az új szellemi irányzatoknak meg kell vívniuk harcukat az uralkodó irányzattal. A fennálló oktatási rend képviselői a Harvardon nem tudták - s talán nem is akarták - hatalmi szóval elfojtani az új törekvéseket. A nyílt viták viszont kifejezetten segítették az eleinte kevésbé körvonalazott elképzelésekkel előálló újítókat, hogy minél pontosabban fogalmazzák meg szándékaikat, és az oktatók, valamint a hallgatók számára minél vonzóbb oktatási programmal rukkoljanak ki. Ennek a szellemi folyamatnak köszönhető a hagyományos oktatási szerkezetbe jól beilleszkedő gazdaságetikai esettanulmányok kidolgozása, és az a nem haszontalan fejlemény, hogy a Harvardon megindult az etikai elemzések eszköztárának, standardizálható módszereinek (például a stakeholderelemzés, a jogokból kiinduló elemzés, a hasznosságelvű megközelítés) kifejlesztése.

Mindenképpen tanulságos az a mód, ahogyan a Harvard Business School vezetői menedzselték innovációjukat. Saját tapasztalatainkat ezzel összevetve pontosan tudhatjuk, hogy minden más megoldás, vagyis az újítások előkészítésének áldemokratikus látszatelőkészítéssel való helyettesítése, a problémák feltárása helyett szőnyeg alá söprésük és a többi ismert módszer végső soron sokkal költségesebb, és az egész vállalkozás csődbe juttatásával fenyeget.

Tamásik Tibor

Tamásik Tibor a BKE Vállalatgazdaságtan tanszékének könyvtárosa.
